

Тема 3. ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ.

1. Людина як предмет філософського аналізу.

Проблема людини належить до "одвічних" проблем філософії. З різного роду тлумаченнями сутності людини ми зустрічаємось практично в усіх значних філософських творах. Це є переконливим свідченням того, що питання розуміння і вивчення себе і собі подібних з давніх часів були предметом постійної уваги людини.

Історія пізнання людини свідчить про складність та суперечливість даної проблеми. Кожна філософська концепція (попри певні недоліки та історичну обмеженість) додавала їй нових рис, відкривала нові грані в пізнанні людини.

У філософії Давньої Греції панував космологізм у розумінні людини. Філософи мілетської школи твердили: людина містить усі основні елементи стихії, космосу. Демокріт підкреслював: якою мірою Всесвіт є макрокосмосом, такою ж мірою і людина є мікрокосмосом. У другій половині V ст. до н. е. у Греції з'являються софісти. Вони зберегли успадкований від давньої філософії цілісний погляд на людину і бачення її як частини природи, але вже почали розглядати її і в умовах соціокультурного буття. Устами Протагора вони проголошують тезу: "Людина - міра всіх речей..." Слідом за софістами проблему людини розробляє і Сократ. Її він поставив у центр своєї філософії.

Учень Сократа Платон розрізняв у людині безсмертну душу (виявлення світу вічного та ідеального) і тіло (виявлення всього тимчасового та суєтного).

Інакше розумів природу людини Аристотель. Людину він розглядає як "політичну тварину", вершину світової ієрархії. Вона, з одного боку, внутрішньо пов'язана з природою, а з другого - протистоїть їй, оскільки у неї є душа - причина і початок людського тіла.

Європейська середньовічна філософія, опираючись на християнську традицію, висувала на передній план релігійно-моральні проблеми людського існування, розробляла проблему співвідношення між Богом і людиною. Найважливішим для людини є *спасіння*, котрехристиянстворозуміє як сходження недосконалої особи до найдосконалішої - Бога. Поняття особи було введено Августином Блаженным. Він підкреслював, що Бог є сама особа, персона (від лат. persona). Тому і людина, яку створено за образом і подобою Творця, теж є особою. Щоправда, внаслідок гріхопадіння вона втратила досконалість і цілісність. Суттєвими складовими або постассю особи є воля, інтелект і пам'ять. Через них проходять шляхи вдосконалення людської душі і єднання її з Богом.

Оригінальність духу Відродження полягає у відкиданні будь-яких принципів обмежень земного розвитку людини. Бог зміщується на периферію людського життя. Людина відривається від нього. Вона тепер вірить у себе. На місце Бога вона ставить "людино бога" (Федір Достоєвський). Набуваючи статусу дійсно богоподібної істоти, людина робилася головним предметом духовних пошуків. Вона шукає опори передусім у собі, у своїй душі і у своєму тілі. Вище за все вона ставить своєрідність та унікальність індивідуума. Оригінальність і відмінність від інших стають найважливішими проявами особистості. Отже, смисловим стрижнем Ренесансу є сповнена пафосу ідея про самодостатність і автономність особистості, віра в її безмежні творчі можливості. Ренесанс - це разом узяті теорія і практика гуманізму.

Філософія Нового часу вважала істинно людським у людині те, що робить її представником всього людства, тому зосереджувала увагу на її всезагальній природі, соціальній сутності, універсальності тощо. Так, новоєвропейська філософія XVII ст. особливого значення надавала розуму як специфічній особливості людини. Наприклад, Рене Декарт пов'язував сутність людини з її мисленням: "Мислю - отже, існую". Рационалістичний підхід до людини об'єднувався в Декарта з натуралістичним: він розглядав людину як реальний зв'язок бездушного і мертвого тілесного механізму з розумною душею, яка має волю і мислить. Багато уваги проблемі людини приділяли і такі філософи Нового часу, як Бенедикт Спіноза, Томас Гоббс, Дені Дідро, Клод Гельвецій, Жюльєн Ламетрі.

Для німецької класичної філософії визначальним є уявлення про людину як суб'єкта духовної діяльності, що створює світ культури і є носієм загального ідеального начала, духу, розуму. Іммануїл Кант наголошував на моральному характері природи людини, Йоганн Фіхте - на ролі діяльності в житті людини, Георг Гегель - на духовності, Людвіг Фейєрбах - на любові до ближнього. Фейєрбах розглядає людину як природну істоту, як вищий щабель природного саморозвитку. Почуття і свідомість людини є теж природними явищами. Тому він говорить про людину як про щось незмінне, абсолютне, а не як про конкретну історичну людину.

Вихідним пунктом марксистського розуміння людини є трактування її як похідної від суспільства, як продукт та суб'єкт суспільно-практичної діяльності. Сутністю людини Карл Маркс вважав самескупність усіх суспільних відносин. Марксизм обґрунтовував принцип унезавершеності людини, її відкритість світові, "незапрограмованість" раз і назавжди її сутності. Людина самостворює і саморозвиває себе в процесі історичного і культурного життя. Марксизм вналежить теорію походження людини, яка аналізує механізм трансформації біологічного в соціальне.

На початку XX ст. у філософії здійснюється своєрідний антропологічний поворот - проблема людини стає невід'ємною частиною досліджень практично всіх філософських напрямів, зокрема і тих, що раніше виводили її за свої межі. З'явилося безліч концепцій людини. Залежно від того, що слід вважати суто людським у людині (природне, соціальне, духовне), їх умовно об'єднують у три групи.

Перша група - біологізаторські концепції. Домінуючою рисою цих концепцій є уявлення про людину як про переважно природну істоту, життя і поведінка, індивідуальні і суспільні якості, духовні властивості якої обумовлені природними (біологічними) чинниками. До таких концепцій належать: психологізм, натуралізм, волюнтаризм, натуралістичний дуалізм.

Друга група - соціологізаторські концепції. Вони ігнорують природно-біологічні чинники людського існування, яким відводиться роль лише передумов соціального життя і які не мають ніякого впливу на особливості поведінки, інтелект, творчі здібності, соціальні орієнтації людини. До таких концепцій належать: конвенціоналізм, соціологізм, панлогізм, соціологічний аналіз.

Третя група сучасних концепцій людини - спіритуалізм (від лат. spiritualis - духовний). Вона об'єднує погляди, за якими в основі розкриття сутності людини лежить її внутрішній духовний світ (безкорисливий пошук істини, здатність до морального вибору, до переживання

прекрасного, до творчості, наявність свободи волі та глибинної самосвідомості), і проголошує первинність індивідуального "Я" як духовного стрижня особистості. До цієї групи належать такі течії: суб'єктивний антропологізм, антропологічний матеріалізм, релігійний антропологізм, спіритуалістичний дуалізм.

Такі три основні риси сучасних концепцій людини. Вони містять як позитивні, так і негативні моменти. До позитивних слід віднести:

- а) конкретно-наукове спрямування дослідження людини;
- б) об'єктивність наукових досліджень;
- в) доведення принципів означення основних чинників існування людини.

До негативних моментів належать, передусім, однобічність біологізаторського, соціологізаторського та спіритуалістичного підходів, які розривають цілісність вивчення людини, що веде до абсолютизації однієї із сторін, складових частин людського єства.

Відомо, що людину не можна пізнати, якщо підходити до неї як до автономної складної істоти, яка існує незалежно від природи та суспільства. Вона є і природною, і соціальною, бо є водночас продуктом і природи, і суспільства, їх головною дійовою особою. Завдання полягає в тому, щоб синтезувати позитивний філософський досвід дослідження людини.

2. Наукові погляди на природу людини: антропологічні, соціологічні, психологічні теорії. Межі науки у вивченні людини.

Природа людини – це багатоманітність притаманних людині рис природного та соціального характеру, яка визначає цілісність людини та її особливості в біологічному та соціальному світі. Природа людини визначається своєрідністю та унікальністю її тілесної організації, яка в соціокультурних системах розгортається в розум, мислення та практики створення нових реальностей. В соціокультурному контексті природа людини виявляє себе в комунікативних практиках, в здатності розрізняти добро та зло, прагнути свободи, здійснювати вибір, пізнавати світ, себе та інших людей.

Психоаналітичний підхід в поясненні антропогенезу

Цікавим є пояснення антропогенезу на основі психоаналітичної теорії. Для З.Фрейда загадка виникнення соціальності пов'язана з заміщенням реального батька-ватажка первісного стада міфічним звіром-пращуром – Тотемом. Становлення людини, за З.Фрейдом, – це поява внутрішніх заборон (зокрема, на вбивство представників власного роду) – совісті. Суспільство ґрунтується на почуттях провини та розкаяння. Отже, сутність людської соціальності виявляється в моральних відносинах. Перші форми моральності – почуття провини, муки совісті, вияви свободної волі стали основоположним фундаментом, на якому ґрунтується людська культура.

Людина як біосоціальна істота є складною єдністю тілесного (природного) і духовного

(соціального, суспільного). Такий дуалізм (подвійність) людського начала дає підстави стверджувати, що за своєю тілесною природою людина – високоорганізована біологічна істота, а за своєю сутністю – соціальне утворення. У цій подвійності все важливе – і тілесне, і духовне (соціальне). Стосовно природності людини К. Маркс зазначав: "Людина є безпосередньо природною істотою. Як природна істота, до того ж жива природна істота,

вона наділена природними силами, життєвими силами..., ці сили існують у ній у вигляді задатків і здібностей, у вигляді нахилів...". Однак людина якісно відрізняється від інших природних істот своєю специфічною соціальністю. Завдяки наявності таких соціальних якостей, як свідомість, мислення, здатність до перетворювальної, творчої діяльності, соціальні почуття, людина існує і діє не як природна, а як суспільна істота. Соціальне стає її глибинною сутністю, воно істотно впливає на зміст природної, психічної структури людини. Існує думка, що усі притаманні їй найвищі психічні функції інтеріоризовані (заглиблені, внутрішні), однак впливають на відносини соціального порядку, основу соціальної структури особи.

Сучасна антропологія чітко розрізняє природне і соціальне буття людини, зосереджуючи увагу на соціальній складовій.

Психологія пояснює виникнення людської свідомості суспільним буттям людей і трудовою діяльністю, що спричинили її розвиток. З переходом до суспільних форм життя докорінно змінилася структура людської поведінки. Поряд з біологічними мотивами, які залежали від безпосереднього сприймання середовища, виникали вищі, "духовні" мотиви та потреби, вищі форми поведінки, які зумовлені здатністю абстрагуватися від безпосередніх впливів середовища. Разом з двома джерелами поведінки (спадково закріпленою програмою та власним досвідом індивіда) виникло третє джерело, що формує людську діяльність, - передавання та опановування суспільного досвіду. Одним із вирішальних чинників задоволення цієї важливої соціальної потреби була мова, що стала формою існування свідомості.

3. Проблема сутності і існування людини. Екзистенціальні і історичні дихотомії людини.

У процесі еволюції людина, її біологічна природа дедалі більше збачувалася соціальними компонентами, тому точніше буде говорити не про "біологічну і соціальну", а про "соціально-біологічну" природу людини. Сутність людини соціальна.

Під поняттям "людина" розуміємо суспільну істоту, в діяльності якої виявляються суттєві характеристики най-вищого якісного рівня матеріального світу – суспільного буття.

Основні ідеї, які необхідно враховувати при створенні цілісної філософської концепції людини.

По-перше, людину слід розглядати не з точки зору абсолютного приману об'єктивної чи суб'єктивної реальності, а з позиції єдності об'єктивного і суб'єктивно-го, скінченного і нескінченного. Відповідно призначення людини – це прагнення до єдності, гармонії об'єктивного і суб'єктивно-го, скінченного і нескінченного в собі і в світі.

По-друге, і субстратні рівні людини (природне, суспільне, внутрішній і духовний світ) не слід протиставляти й абсолютизувати. Сутність людини не в одному з них, а у суперечливому поєднанні обох, в постійній гармонізації взаємо-впливів між цими рівнями, що і визначає характер людської цінності

Ідеї принципової незавершеності людини, її відкритості світові, сутності її саморозвитку, який перебуває мовби на межі природного, соціального і духовного буття, були розвинуті в таких напрямках сучасної філософії, як філософська

антропологія (Шелер, Плеснер), і частково – в персоналізмі (Бердяєв, Муньє, Рікер).

Філософська антропологія (від філософія та антропологія) — у широкому сенсі — філософське вчення про природу (сутність) людини; у вузькому — напрям (школа) в західноєвропейській, переважно німецькій, філософії першої половини XX століття, що виходив із ідей філософії життя (Дільтей), феноменології Гусерля та інших, у рамках якого робилася спроба відтворити цілісність поняття про людину шляхом використання і тлумачення даних різних наук — біології, психології, етнології, соціології і так далі.

Персоналізм (лат. persona — особа) — релігійно-ідеалістична течія в сучасній філософії, яка розглядає особу як первинну реальність і найвищу духовну цінність, а світ — як вияв творчої активності верховної особи — Бога.

По-третє, кожен із цих рівнів слід розкривати більш глибоко. Природне в людині не зводиться до безпосередньо біологічного, а має в собі безконечність космосу. Для космізму (ідеї В.Соловйова, М.Федорова; природничонаукової інтерпретації — К.Ціолоковського, О.Чижевського) людина є космічною істотою. Соціальне не повинно зводитися лише до наявних суспільних відносин, воно має включати в себе безконечність культурно-історичної пам'яті. Внутрішній духовний світ слід розглядати не просто як функцію зовнішніх умов, а й як особливу самотійну реальність.

Розуміння людської сутності як єдності — біологічної, соціальної і духовної — дозволяє відповісти на запитання, що означає “жити по-людськи”. Не просто сито, не просто відповідально, не просто духовно — а так, щоб фізична досконалість, соціальна зрілість і внутрішня духовність постійно взаємодоповнювали одна одну. Як розумна істота людина є відповідальною не лише за свою долю, а й за долю світу. Саморозвиток людської цілісності через реалізацію тенденцій саморозвитку світу, через діалог своєї унікальності, свободи з світовою універсальністю - ось у чому полягає вищий смисл життя людського.

Існування (Екзистенція) — центральне поняття екзистенціалізму, унікальна особистісна сутність людини, що втілює в собі духовну, психоемоційну неповторність особи.

+Особистісний характер екзистенції робить її недосяжною для будь-яких логіко-дискурсивних, раціонально-об'єктивних методів пізнавального осягнення. Внаслідок загальності методи виявляються принципово «несумірними» з особистісною (неповторно-унікальною) природою екзистенції. Тому екзистенція, як принципово несумірна із «загальним», речово-предметним об'єктивним світом, з його раціонально-логічною структурою виступає як те, що «не є» (сукупність можливостей, майбутнє та ін., що на них переважно і орієнтована екзистенція як на предмет своїх бажань, задумів, планів, проєктів), як небуття, ніщо.

Виходячи з цих основних положень, екзистенціалізм підходить до проблеми людського існування. При цьому екзистенціалізм розрізняє об'єктивне знання про людину, що дає нам соціологія, психологія, антропологія, і знання, що дає нам екзистенціональна філософія, знання буття людини.⁵

У "Буття і час" Хайдеггер визначає людське існування, суть людини як *Вазеін* (присутність), його всеосяжною характерною рисою є "турбота". У свою чергу "турбота" розкривається через екзистенціали: "буття-в-світі", забігання вперед, "буття-при-внутрішньосвітовому-сущому". Усе це апіорні екзистенціали, феномени, властиві

тільки людському існуванню, що виражають його різні моменти.

"Буття-в-світі" виражає той момент у людському існуванні, що людина живе в суспільстві і не мислима поза ним, її не можна уявити спочатку як саму по собі, а потім вже в суспільстві з іншими людьми. Екзистенціал "буття-в-світі" є одночасно і вираженням визначеного моменту часу в людському існуванні. Якщо час є єдність елементів минулого, майбутнього і сьогодення, то "буття-в-світі" є вираженням моменту минулого в бутті людини.

Модус забігання уперед виражає той момент у бутті людини, що воно є не тільки те, що воно є. Більш того, людське буття є те, що воно не є. Людське буття ніколи не довершене. Саме тому воно не є суще. Людина завжди більша за те, що вона є, тому що вона завжди не тільки особистість, але і проект. "Людина завжди більша від того, що вона знає про себе. Вона не однакова в усіх випадках, вона є шляхом; не тільки існування, установлене як перебування, але наявна в ньому можливість, що дарується свободою, виходячи з якої людина у своєму фактичному діянні вирішує, що вона є" [5, с. 378]. Забігання вперед уособлює момент майбутнього в людському існуванні, момент його незавершеності, спрямованості вперед, спрямованості до смерті.

Третій модус людського існування "буття-при-внутрішньосвітовому-сущому" характеризує людське ставлення до речей, що її оточують, коли речі сприймаються не просто як знаряддя, необхідні для тієї або іншої справи, але як прості і зрозумілі речі, покликані супроводжувати наше життя, що виступають нашим продовженням. Як приклад можна навести ставлення ремісника або хлібороба до своїх знарядь праці, відмінність цього ставлення від ставлення сучасного робітника до своїх інструментів. Якщо в першому випадку річ характеризує самого хазяїна, то в другому вона є просто як безособове знаряддя, абсолютно знеособлене. Якщо в першому випадку річ супроводжує хазяїна по життю, служить йому і випробовує на собі його ставлення, то в другому вона просто присутня як знаряддя виробництва. Якщо в першому річ є нашим продовженням, то в другому випадку ми є продовженням речі, ми служимо речам.

У структурі турботи Хайдеггер виділяє справжній і несправжній способи існування людини. У першому випадку людина відчуває, чує заклик екзистенції, свою тимчасовість, ненадійність, нестійкість свого існування, його спрямованість вперед у нікуди, розрив із сьогоденням, винятковість. У другому випадку, навпроти, людина розглядає себе як суще серед інших сущих, як людина взагалі, як людина мисляча, як людина воляща, як людина виробляюча тощо. У цьому випадку вона є як будь-хто інший. Людина потрапляє до світу "Man" - знеособлений, світ буття-один-з-одним (man - слово, уживане в німецькій мові в безособових пропозиціях), у якому інший може ставати на твоє місце, як і ти на місце будь-кого іншого. У цьому світі людина стороння, говорить Камю в однойменному оповіданні, без своєї волі закинута в нього і не по своїй волі приречений піти з нього. Її життя підпорядковане родині, організації, державі, що диктують їй цілі і розглядають її лише як засіб їхнього здійснення. Правда, Ясперс намагається згладити, пом'якшити сторонність світу, його ворожість і байдужність до людини, дозволити протиріччя "людина - світ".

"Дійсність світу неможливо ігнорувати, - пише він. - Відчути суворість дійсності - єдиний шлях, що веде до себе. Бути дійсним у світі, навіть якщо поставленої мети досягти неможливо, залишається умовою власного існування. Тому етос полягає в тому, щоб жити разом із іншими всередині апарату влади, не даючи йому поглинути себе" [5,

с. 400-401]. Але навіть він говорить і попереджає про те, що наш сьогоденний технічний світ нівелює самотність і індивідуальність, знищує екзистенцію, породжує відчуження і закликає всіма силами протистояти цьому. Людина у світі, людина в суспільстві відчужена. Відчуження її виявляється в тому, що в суспільстві вона включена в коло суцього, сама є суцим (громадянин якоїсь країни, чоловік, син, батько, сталевар, член профспілки і т. д.), виконує визначену функцію. Її самість, її екзистенція нікому не потрібні. Екзистенціалізм по іншому розуміє відчуження, ніж класична філософія. Якщо в класичній філософії відчуження розуміється як процес перетворення продуктів людської діяльності через людську природу або соціальні причини, як у Маркса, на пануючі над людиною сили, то в екзистенціалізмі відчуження знаходить свій прояв у тому, що людина як неповторність, як винятковість, як екзистенція суспільству не потрібна і в ньому не існує. У цій якості вона існує тільки в бутті-для-себе. І таке положення в принципі властиве людському буттю, його не зможуть змінити ніякі соціальні перетворення.

Існування у світі природному і соціальному, безумовно, відповідає природі людини, хоча екзистенціалізм і виступає проти спірного поняття "природа людини". Людина може жити тільки в суспільстві. Суперечливість і абсурдність, на думку Камю, людське існування полягає в тому, що людина і речовий світ, людина і суспільство не існують один без одного, хоча існування світу, суспільства виключає екзистенцію. Але таке положення, що найпарадоксальніше, необхідна умова існування людини і не тільки в тому розумінні, що тільки в суспільстві можуть бути створені передумови, умови, засоби людського існування, але й у чисто екзистенціальному змісті.

Екстатичне існування, а, на думку Хайдеггера, справжнє Буття, екзистенція відкривається саме в екстатичному стані, не може бути тривалим, а тим більше постійним. Екзистенція вимагає від людини у своєму поводженні, у своїй діяльності слухати тільки її голос, йти тільки за її позивом, але тим самим і нести повну відповідальність за усі свої дії. Вона мов би говорить: "Ти повинний слухати тільки себе, свою самість і нести тотальну відповідальність за усі свої справи". Але це важко, це не під силу людині. І тому вона біжить у суспільство, де вона додержується розпоряджень, законів, норм суспільства і тим самим знімає із себе відповідальність. Так їй легше. Але там вона втрачає свою самість, стає як усі. Що ж змушує її повернутися до себе? Турбота, туга, а головне - страх. "Хайдеггер холоднокровно розглядає долю людську і повідомляє, що існування незначне, - пише Камю. - Єдиною реальністю на всіх ступенях суцього стає "турбота". Для тієї людини, яка загубилася у світі і його розвагах, турбота є як коротка мить страху. Але варто цьому страху дійти до самосвідомості, як він стає тривогою, тією постійною атмосферою ясно мислячої людини, "у якій виявляє себе екзистенція" [2, с. 36]. Страх, метафізичний страх, страх смерті повертає людину зі світу до самого себе, власної екзистенції, змушує усвідомити свою самість. Ця ситуація добре описана в оповіданні Лева Толстого "Смерть Івана Ілліча", у якому великий губернський чиновник, що зробив гарну кар'єру, що має взагалі непогану родину, важко занедужавши, відчуваючи неминучість смерті, раптом усвідомлює, що життя прожите не так, що він самотній і нікому не потрібний. Але через це не слід думати, що людина усвідомлює себе як екзистенцію, тільки дивлячись в обличчя смерті. І в інших життєвих ситуаціях, Ясперс називає їх прикордонними ситуаціями, коли вражені умови існування людини, вона раптом усвідомлює свою одиничність і винятковість, тимчасовість і самотність, відчуває свою

екзистенцію. Вихід з будь-якої ситуації знаходить сама людина, вона вільна зробити будь-який вибір.

Екзистенціалізм (від *existentia* - існування) - філософія існування - ірраціоналістичний напрямок у сучасній філософії. Батьківщиною екзистенціальних ідей вважається Росія - Федір Достоевський, Лев Шестов, Микола Бердяєв. Після світової війни екзистенціалізм розвивається в Німеччині - М. Хайдеггер, К. Ясперс, М. Бубер; і після Другої Світової Війни класичні форми він здобуває у творах французів - Ж.П. Сартр, Г. Марсель. А. Камю.

Що відрізняє філософію екзистенціалізму?

1. Поворот до людини.

"Багато писали виправдань бога але наступає час писати виправдання людини — антроподицеею". М. Бердяєв

"Головна проблема філософії - це проблема самогубства". А. Камю

"Існування людини - ось перша проблема філософії" Е. Муньє

Особливість екзистенціального підходу до людини полягає в тому, що вивчається не людина взагалі (людський рід), а конкретна одинична жива людина. Трагічність існування людини в тому, що вона завжди чимось поглиналась, якоюсь тотальністю - родом, державою, церквою; в ХХ столітті людина поглинається технічною цивілізацією, яка веде з собою знеособлювання зв'язків, світові форми і катастрофи. Звідси ідея скінченності, абсурдності людського буття, її розгубленість в цьому світі і песимістичному фарбуванні всієї екзистенціальної філософії. Наприклад, істотою екзистенції називається народження, смерть, доля, любов, розпач, каяття. Модусами існування: турбота, страх, рішучість, совість, віра, ненависть, туга. Одна із центральних проблем у філософії екзистенціалізму - проблема життя і смерті. Погроза смерті, скінченності буття людини змушують її задуматися про сенс життя, повернутися від побуту, від повсякденності до самого буття, екзистенції.

2. Трактування волі впливає з розуміння суті людського буття. Воля ця істота екзистенції. Це проявляється в тому, що людина сама творить, створює себе. Ж.П. Сартр з цього приводу пише: "...Людина - істота, яка спрямована в майбутнє і усвідомлює, що вона проектує себе в майбутнє. Людина - це, насамперед проект, який переживається суб'єктивно, а не мохи, не цвіль, і не кольорова капуста"¹. У людини існування передують сутності; він спочатку існує, а потім знаходить свою сутність. Але якщо це так, то людина повністю відповідальна за те, що він є. Екзистенціалізм, - говорить Сартр, - віддає кожній людині на володіння його буття і покладає на нього повну відповідальність за існування. Людина засуджена бути вільною.

3. Ірраціоналізм. Ірраціональні способи досягнення дійсності. Існування (екзистенція) - це внутрішнє, суб'єктивне буття людини; воно не піддається раціональному пізнанню, і єдиний спосіб досягнути його полягає в тому, щоб його пережити і описати так, як воно відкривається в безпосередньому переживанні внутрішньому почуттю. Пізнання як переживання буття. Звідси особливості стилю екзистенціалістів: літературно-художній стиль; роман, есе, міф. Якщо неопозитивізм вплинув на розвиток науки в ХХ столітті, то екзистенціалізм - на мистецтво (театр, література), сформулював оригінальну естетику екзистенціального мистецтва, для якого характерний тонкий психологізм. Глибоке проникнення у внутрішній мир особистості.

4. Іманентність і трансцендентність людини.

Під іманентністю[від лат. immanens – властивий, притаманний чомусь] розуміємо те, читаємо у „Словнику іншомовних слів”, що є „внутрішньо притаманним предметам або явищам”, чи те, що „впливає з їхньої природи” [1,275], а під трансцендентним [від лат.transcendens – те, „що виходить за межі”, у філософії І.Канта – те, „що лежить поза межами свідомості і пізнання”, є „непізнаваним” .

Іманентність людини у світі є фактом, що не вимагає спеціального обґрунтування. Це органічна приналежність людини до природи, її вписаність у космічну цілісність. Наявність у людини тіла визначає різні рівні(аспекти) такої іманентності.

Іманентність буває фізична, біологічна і фізіологічна. У метафізичних розмірковуваннях Августина можна віднайти наступну теологічну тезу стосовно того, що людина існує як дерева і каміння, живе як рослина, відчуває як тварина, мислить як Янгол. Зміст цього теологічного твердження у філософське можна конвертувати наступним чином: існування на рівні буття єднає нас із усім Космосом, зі світом тварин нас єднає здатність до відчуттів, зі світом духовним нас єднає здатність до мислення. Тіло людини, таким чином, не є випадковістю, а постає інтегральним її елементом. Звідси впливають наступні твердження, що:

- людина не має тіло, а є людським тілом;
- воно не є демонічним, а є людським добром;
- воно не є акцидентальним, а є субстанційним, оскільки приймає участь у творенні людини;
- не є часовим.

Воно,отже, зумовлює нашу іманентність у світі.

Фізична іманентність характеризує включеність людини у рамки матеріального космосу, його ритми і процеси. А звідси ми можемо стверджувати, що на людину поширюються усі космічні закони. Людина є тілом, тому ми й знаємо, що підлягаємо законам простору і часу. Як такі, тобто як тілесні істоти, ми є частиною Космосу, є узалежненими, не дивлячись на те, що закони Космосу можуть відігравати і негативну роль.

Людина не є відгородженою і від Біосфери–Біокосмосу. **Біологічна іманентність** фіксує безліч зв'язків із Біосвітом, які аргументовано нагадують про себе через екологічну кризу і алергійні хвороби. Виявляється, а про це говорили ще давні греки, що народження, ріст і смерть залежать від дня і ночі, клімату, біосередовища і ін.

Фізіологічна іманентність вказує на подібність багатьох органів і структур людини до органів і структур тваринного світу(напр.,свині і т.і.). Ми маємо спільні чи подібні з тваринами нервову систему, сферу чуттєвого пізнання, функціонування інстинктів, які, однак ,у людини включені в орбіту розуму, в орбіту культури.

Людина виживає в природі, перетворюючи і пристосовуючи світ під себе. Це ми називаємо **трансцендентністю людини**. Трансцендентність людини, таким чином, є здатністю постійно переступати межі своєї біологічної заданості. В житті, ми свою людську природу мусимо відтворювати і підтверджувати щодня, переходячи межі свого виду, тобто виходити за межі задані людині її іманентністю. Трансцендентність же виказує себе у факті, коли серед речей природи з'являється людина як суб'єкт, людина як особа. Суб'єктний характер людської природи є першим фундаментальним джерелом нашої трансценденції. Людина ж є суб'єктом тому, що має особове буття, є особою. Особа, особовість вказує в людині насамперед на духовний чинник, завдячуючи якому людина робить світ і сенс свого перебування у ньому своїм об'єктом.

Отже, трансцендентність постає конкретною формою існування людини, формою її життя. А звідси можемо зробити висновок, що людина як особа живе і здійснює себе у формі трансценденції.

В характеристиці людської трансцендентності ми можемо виокремити її основні види.

Часова трансцендентність, яка характеризує спосіб людського перебування в часі. Важливо зауважити, що позалюдське буття як і тваринне є поглинутими часом. У певному сенсі можна стверджувати, що людина теж підлягає часові, оскільки старіє і помирає. Але людина водночас трансцендує час, тобто дистанціює його. Виходить так, що минуле для людини ніколи не є повністю перейденим, оскільки окремі акти нашого життя поєднуються історією нашого існування. Лише людина має історію, живе історією: світом здійснених і нездійснених надій, живе переважно майбутнім, яке нею розтягується на тій підставі, що вона готується до нього, а ще не живе, забуваючи при цьому, що ми живемо щомиті і що потрібно відповідально поспішати жити, не відкладаючи. Допоки людина живе майбутнім, вона молода. Це не біологічна, а людська старість, коли людина живе переважно минулим(життям у науці, політиці, спорті, напр. Життєвий шлях Юрія Власова, Валерія Брумеля і багатьох інших відомих у світі спортсменів це potwierджує). Звідси постає завдання – зуміти вибудувати перспективу, яке необхідно бути готовим вирішувати. З іншої сторони людина може прожити час набагато швидше, ніж могла би. І цьому теж є безліч прикладів... Час є невблаганним стосовно нашого біологічного „Я”, духовне ж „Я” постійно переступає межі часу. Це є свідченням трансцендентності людської особи, а значить і прагнення жити вічно.

Як спільнотна істота людина вращена в контекст культури, суспільства, нації. Вона є, певною мірою, їх породженням. Водночас ми можемо говорити про трансцендентність людини стосовно різних чинників свого існування. Людина ж це не лише час, але і – простір. Саме культура найповніше є просторовим виявом часу. Таким чином ми можемо стверджувати, що людина здатна підлягати собі не лише час, але і простір. Варто напр. пройти по площі Ринок у Львові, яка вилаштувалася не одне століття, і, уважно поспостерігати за архітектурою її забудови із-зовні і із-середини, щоби це зрозуміти.

Універсализм людського пізнання дозволяє нам говорити про **пізнавальну трансцендентність** людини. Завдяки інтелекту, людина здатна трансцендувати світ чуттів, відкриваючи в речах потенційну безконечність, що і втілюється нею. Вона здійснює це двоїстим чином:

розвиваючи, вдосконалюючи чуття і доозброюючи їх необхідними знаряддями. Таким чином, дерева для людини, це – ще далеко не парк, а вода, це – ще далеко не аквапарк.

Ми можемо також говорити і про **онтологічний контекст людської трансцендентності**. Буттєва свобода людини як можливість вибору є невід’ємним її атрибутом. Свобода є здатністю до відтворення і творчого самовиформування. Людина засвідчує свою свободу і переживає її у почутті відповідальності. З іншого боку самопоставання людини є її виходом за межі матерії. Таким чином, лише людина є онтологічно здатною до вибору і до прийняття рішень стосовно самої себе. Це означає, що людина переступає матеріальний горизонт людської тілесності. Людські матеріальні прагнення будучи задоволеними згасають. Прагнення ж людини, які

пов'язані із інтелектом і волею спрямовують її на інтегральне духовне: на добро, на істину, на красу, а для віруючої людини і на Бога, як на вартощі.

Це виводить нас на **аксіологічну трансцендентність**: глибше розуміючи вартощі, прагнучи до абсолютних – ми прямуємо до абсолютних. Таким чином, предметом волі людини стають вартощі абсолютні, які спрямовані на вибудову ерархії вартощів, по якій ми у своєму житті, неначе по драбині, здатні підніматися чи видиратися все вище і вище.

Через розвиток людиною своєї природи, онтологічна і аксіологічна трансцендентність зумовлює нашу відповідальність за світ і за саму себе. Людина, отже, не є раз і назавжди визначеною. Вона виходить за межі, за горизонт природи і матерії, постаючи при цьому вічним, відповідальним за світ, мандрівником.

5. Самоцінність людського життя. Сенс життя.

Самоцінність людського життя – філософське поняття, що позначає оцінку людиною власного унікального буття. Справа йде про буття в біологічному, соціальному і духовному значенні.

Вона органічно пов'язана з умінням особистості визначати сенс свого життя, який характеризує будь-які її дії – розумові, емоційні, практичні – для досягнення своєї досконалості як суб'єкта життєдіяльності. Справа йде не про досягнення якогось божественного, абсолютно гармонічного стану, а про досягнення найвищої досконалості в якійсь сфері діяльності. Кожна людина прагне бути потрібною іншим людям. В цьому, власне і полягає сенс людського життя, який проявляється не інакше, як абсолютна самоцінність.

У самоцінності життя полягає суть Всесвіту. Інакше кажучи, людина тільки тоді відчуває себе в повному розумінні людиною, коли знаходить у житті його космічне призначення. Тут на перший план виходять такі моменти. По-перше, сенс спочатку властивий свідомій життєдіяльності людини, адже вона являє собою вище суспільне благо і вищу духовну цінність. По-друге, сенс життя перебуває ніби за межами буття особистості - в якомусь історичному бутті людства, отже, його треба шукати і досягати кожному. І по-третє, сенс життя «твориться» суб'єктом (особистістю) для повноцінного прояву себе в бутті. Мова йде про те, що кожен мислячий індивід хоче «присвятити» свою життєдіяльність кому-небудь або чому-небудь. Людина живе не тільки для самого себе, власного задоволення, задоволення своїх матеріальних потреб і духовних інтересів, а й для інших людей. Вона живе в смисловому просторі філософії, науки, мистецтва, медицини, інших форм людської життєдіяльності.

Сенс життя являє собою осмислення людиною свого призначення, "самовиправдовування" своєї життєдіяльності. Він містить у собі цілі, ідеали, установки, умонастрій та лінії поведінки людини. Сенс життя не заданий людині одвічно. Людина змінюється у зв'язку із змінами в суспільних відносинах, в особистому житті, у формах життєдіяльності; разом з цими змінами змінюється і сенс життя. До того ж людина існує в багатьох формах буття, тому сенс її життя багатомірний.

В історії духовних пошуків людства можна виділити три головні підходи до вирішення цієї проблеми.

1. Сенс життя знаходиться за межами світу – в об'єктивних порядках вищого буття, у надособистісних цінностях, у Богові. З цієї точки зору, єдиним, що робить життя

усвідомленим, що надає йому абсолютного сенсу, є дійова співучасть у житті, що спрямовується надприродними силами.

2. Цінність і сенс життя - у самому житті, тому людина здатна перебудовувати світ на засадах добра та справедливості. Ця прогресивна мета і надає сенсу людському існуванню.

3. Сенс життя задається самою людиною завдяки її зусиллям щодо самореалізації. Життя саме по собі не має заданого сенсу, тільки людина завдяки своїй діяльності свідомо чи несвідомо, доцільно чи стихійно творить свою людську сутність.

Кожний індивід може проектувати свій спосіб буття та його стиль, але при цьому він завжди виходить з деяких припущень про дійсність цінностей, з певного розуміння сенсу життя і цілей життєдіяльності.

Людина є єдиним створінням у світі, яке усвідомлює свою кінечність (смертність), тому її життя для неї самої виступає як проблема. Проблема сенсу життя виникає як потреба певного виправдання власної присутності у світі, своєї долі та призначення. Саме завдяки такому виправданню стає можливим подолання кінечності індивідуального буття. Таємниця людського існування полягає не в тому, щоб тільки жити, а в тому, як і для чого (чи для кого) жити.

Сенс життя є вічною проблемою.

Можна досить умовно і схематично окреслити певні варіанти вирішення проблеми сенсу життя в історії людської культури. З античних часів відома позиція філософа Епікура, так звана гедоністична (від грец. «насолада», «задоволення») позиція, яку можна розуміти як «життя заради життя». Жити потрібно так, вважав філософ, пуб насолоджуватися самим життям, отримувати задоволення від життєвих благ і не думати про час смерті. Життя є самоцінністю, таємничим дарунком людині і треба ставитися з вдячністю і любов'ю до цього дарунку. Людині дана рідкісна можливість переживати неповторність власного існування зі всією гамою забарвлень його проявів — від радощів, злетів і перемог до падінь, тягарів і страждань.

Інший шлях в здобутті сенсу життя можна назвати «життям заради інших людей», коли гарантією осмисленості життя для людини постають інтереси родини, нації, суспільства, прийдешніх поколінь. Для людини, як суспільної істоти, небайдуже, що вона залишає після себе. Недаремно прожити життя — це і продовжитися в своїх нащадках, і передати їм результати своєї матеріальної та духовної діяльності.

Призначення та сенс життя індивіда в першу чергу самому здійснитися як Людина, або — мовою релігії — «піднятися до Бога» стати «образом та подобою Божою». Іншими словами, в своєму житті людина повинна стати єдністю універсально-людського і неповторно-індивідуального, в розвиток Свого «Я» включити весь світ — і природний, і суспільний.